

Форми релігійної освіти в австрійській школі у післявоєнний період

(1945–1975 рр.)

Валентина Мішак

У статті проаналізовано наукові концепції, які визначили форми релігійної освіти у середніх навчальних закладах Австрії у післявоєнний період у ХХ столітті. Охарактеризовано основні типи уроків релігії, їх зміст, методи та вимоги до професійної діяльності вчителя.

Ключові слова: релігійна освіта, форми релігійної освіти, типи уроків релігії, професійна діяльність учителя релігії.

Постановка проблеми. Майбутнє будь-якої держави цілком залежить від змісту цінностей, які прищеплюються молодому поколінню. У багатьох країнах світу процеси державотворення і виховання молодого покоління успішно здійснюються на релігійних цінностях. Однією з європейських держав, де давно, систематично й успішно використовується потенціал релігії в освіті шкільної молоді, є Австрія – консервативна, демократична держава з домінуючою, але відокремленою від держави католицькою церквою. Упродовж багатьох десятиріч релігійні спільноти Австрії використовували релігійні цінності в навчальних курсах «Релігія» та «Основи релігієзнавства» в державних та приватних закладах освіти. Партнерська співпраця батьків, учителів та учнів позитивно впливає на духовний і фізичний стан підлітків, допомагає їм ставати здоровими, впевненими, успішними та надійними людьми, готовими взяти на себе соціальну, моральну та релігійну відповідальність не тільки за себе, але й за інших людей, за свою країну та прийдешні генерації. Не дивно, що рівень злочинності в цій країні – один із найнижчих у Європі.

Основні засади здійснення релігійної освіти в Австрії досі маловідомі в Україні. Водночас для нашої держави, яка прагне інтегруватися в європейську спільноту, а також для української школи, яка дедалі більше використовує потенціал християнства для морально-етичного виховання учнівської молоді, позитивним прикладом є австрійський досвід релігійної освіти молоді. Цей досвід допоможе глибше усвідомити і певною мірою розв'язати проблеми українського шкільництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі проблеми релігійної освіти в Австрії знайшли відображення у науковій літературі вітчизняних та австрійських авторів. Певну дослідницьку роботу з вивчення історії релігійної освіти у шкільній системі Австрії провели українські вчені. Заслужують на увагу праці таких українських науковців, як В. Єленський, А. Сбруєва, М. Закович, О. Матвієнко. З-поміж австрійських дослідників, які займалися релігійною освітою, слід відзначити Георга Гаїгера (Georg Geiger), Герта Отто (Gert Otto) та Гюнтера Штахела (Günter Stachel). Вивченню змісту та методів навчання релігії у школах присвятили свої праці Роберт Шеландер (Robert Schelander), Райгард Шілмеллер (Reinhard Schilmöller) та Роланд Кадан (Roland Kadan).

Аналізуючи релігійну освіту в Австрії у 1945–1975 рр., спираємося на досліджені Йозефом Андреасом Юнгманном (Josef Andreas Jungmann) [9] суспільно-політичні чинники, що впливали на її розвиток, послуговуємося дослідженнями розвитку теорії релігійної освіти австрійського католицького педагога і науковця Алберта Гофера (*Albert Höfer*) [6, 45–77; 7, 12] та використовуємо аналіз змісту уроків релігії Карла Ранера (*Karl Rahner*) [10].

В основі історичного аналізу релігійної освіти учнів у працях австрійських учених лежать зміни в теорії релігійного виховання та методиці викладання релігії в школі, зокрема йдеться про співвідношення частки теології та гуманітарних наук у релігійній педагогіці. Незважаючи на те, що існує низка наукових праць, присвячених релігійній освіті в австрійській школі, ця проблема ще не знайшла належного висвітлення у вітчизняній порівняльній педагогіці.

Метою статті є аналіз різних методичних підходів та типів уроків у процесі реалізації релігійної освіти у середніх навчальних закладах Австрії у 1945–1975 рр.

Виклад основного матеріалу. У більшості досліджень з історії зарубіжної педагогіки в Україні, Росії, Німеччині та безпосередньо Австрії шкільна освіта й виховання пов'язані з соціально-економічними перетвореннями в суспільстві, а також із розвитком педагогічної думки. Після закінчення Другої Світової війни церква Австрії використала політично активний післявоєнний період з метою пошуків нових напрямків та пріоритетів релігійної освіти й катехизації. Під терміном катехизація, або катехізіс у цьому зв'язку слід розуміти – процес теоретичного і практичного введення у християнську віру. З 1946 року «Релігія» в австрійській школі відновила позицію загальнообов'язкового предмета. У цей час австрійськими релігійними педагогами були послідовно відроджені традиції релігійної освіти в закладах загальної середньої освіти, які існували в країні до початку націонал-соціалістської диктатури і як результат, методологічна основа викладання релігії базувалася на положеннях, розроблених австрійськими та німецькими педагогами й теологами у 20–30 рр. ХХ ст.

Вартими уваги є найвагоміші концепції і форми викладання релігії в школах Австрії, які сформувалися історично, еволюціонували, а також були випробувані часом. Однією з них був урок-проповідь або ж керигматичний урок релігії. В основі уроку-проповіді лежало богословське осмислення життя людини. Його метою було наставляння у християнській вірі [8, 152–156]. Проведення занять із євангельського наставляння тлумачилося як діяльність Церкви у школі. Основою цієї діяльності було побажання Христа для своїх учнів і послідовників – гідно нести звання християнина. Метою релігійної освіти у школі була проповідь Слова Божого й інтеграція молоді у життя християнської церкви. Професія вчителя тлумачилося як праця пастиря, який несе церковне служіння й має повноваження від Церкви. Церковне покликання (*Vocatio*) до поч. ХХІ ст. було однією з передумов викладання релігії у школі. Заняття в школі мало літургійну форму: на початку уроку відбувалося прославлення Бога піснеспівом. Далі учні зверталися в молитві про

допомогу до Святого Духа. Подальшим етапом уроку була проповідь Слова Божого у доступній для дітей формі. На уроці також здійснювалася молитва подяки і сповідання гріхів. Завершувався урок гімном хвали Богові.

Учитель готувався до уроку релігії як священник до проповіді. Першим питанням, яке мав вирішити учитель, було з'ясування повчального потенціалу біблійного тексту, який мав вивчатися на уроці. Іноді матеріал уроку був складний для дитячого сприйняття, і урок був теологічно перевантажений. Так, наприклад, не можна було розповісти про створення світу, не згадавши про гріхопадіння людини, а пояснення гріхопадіння було недоцільним без пояснення надії на майбутню спокуту гріхів людства, здійснену Ісусом Христом [11, 25–38].

Австрійський католицький педагог Й. А. Юнгманн (J. A. Jungmann, 1889–1975) вважав метою релігійної освіти у школі «проповідь віри молодому поколінню», що становить основу християнського віровчення. Розмірковуючи про освітню та виховну цілі релігійної освіти та скеровуючи її функції, Юнгман увів у науковий обіг термін «релігійне наставляння» [9, 295–312]. Педагог акцентував увагу на тому, що оскільки релігійна освіта здійснюється для дітей та підлітків, то методика викладання релігії у школі має відповідати їхнім віковим та психологічним особливостям. Він будував свою концепцію на принципах зв'язку проповіді з практичним життям людини та наголошував на її христоцентричності. Інші дослідники цього питання, зокрема Ф. К. Арнольд (F. X. Arnold, 1898–1969), відзначають, що для католицького уроку релігії притаманне вивчення святої історії, а також елементи богослужіння [1, 56–61].

Рух за проповідницький характер уроку релігійної освіти у католицькій педагогіці сконцентрував увагу на осмисленні її змісту. Поворотний момент у релігійній педагогіці був визначений Ф. К. Арнольдом як переорієнтація від методу до змісту проповіді – не «як викладати?», а «що викладати?» [1, 72–84]. В обох випадках вплив богословського змісту уроку був вирішальним. Методи і дидактичні питання навчання у більш вузькому значенні, а саме педагогічне забезпечення навчально-виховного процесу дітей та молоді до 60-х рр. ХХ ст. залишалися поза увагою релігійних педагогів. Негативним моментом релігійної освіти у школах Австрії у цей період стало підлаштування уроку релігії під особливості навчання в школі. Позитивним був характер уроку релігії, який сформувався завдяки його особливому – смислотворчому змістові.

Керигматична та катехізисна концепції уроків релігії були притаманні австрійській релігійній педагогіці та дидактиці у період 1930 р. – 1965 рр. У центрі уроків релігії у той час залишалися не психологічні критерії, а зміст Біблії, питання літургії та практичне виконання християнських таїнств. Навчальний матеріал на уроці релігії структурувався не за психологічними критеріями, а за змістом матеріалу, який посідав центральне місце у навчально-виховному процесі австрійської школи, і цим центральним матеріалом було життя Ісуса Христа. Зацікавленість учня у такому підході відходить на задній план. Первинним на

уроках релігії був катехізісний постулат «служби у вірі». Це повернення до керигми, до Євангелія зумовило специфічний погляд на процес викладання «наставляння у вірі». Між шкільним та церковним катехізісом ще не вбачалася різниця, не відбулося розмежувань [1, 45–58].

Головним австрійським представником цього педагогічного напрямку є Альберт Гофер (Albert Höfer) [6, 45–77]. Завдяки тісному зв'язку між теологічним змістом уроку, дидактичною концепцією та безпосередньою шкільною практикою Альберт Гофер став одним із найпомітніших релігійних педагогів в Австрії. Він формально поєднав у прагматично-розумний спосіб керигматичну основу викладання релігії із наявністю катехізісної складової, за яку міцно трималися представники церкви. Його перше видання «Книги віри» так і називається «Біблійний катехізіс», де акцентована увага саме на новому зв'язку систематичного віровчення і біблійного послання як змісту викладання релігії. У своєму «Біблійному катехізісі», підручниках і довідниках для вчителів та навчальних планах з релігії він концентрується на нових дидактичних принципах викладання релігії. Незважаючи на критику чистого посередництва знання, А. Гофер розуміє, що викладання релігії й далі залишається процесом катехізації у школі. Але замість повідомлення про віру педагог обирає проповідь Божого послання людям. Проповідь відповідно носить характер ознайомлення учнів з християнською вірою і Богом. Не менш важливе значення при цьому відіграє правильне ознайомлення школярів із християнськими традиціями та прищеплення їм любові до дотримання Божих заповідей у подальшому дорослому житті, у своїх релігійних спільнотах та родинному колі. Принциповою для Гофера є нероздільність з церковною проповіддю. На думку автора, все повинно відбуватися довкола акту віри, незалежно від того, де відбувається сам процес – у школі чи в общині.

Під час використання багатьма австрійськими вчителями релігії книг віри Альберта Гофера у Федеральній Республіці Німеччини теорія закритого навчального плану зайняла вагоме місце у викладанні релігії. Принцип закритого навчального плану ґрунтувався перш за все на перевірці цілей навчальної програми. Його дотримання мало полегшити викладання релігії та обґрунтувати доцільність існування релігійної освіти в секуляризованому суспільстві. З усіх німецькомовних країн нелегкий шлях викладання релігії у поєднанні віри і життя найбільш мирно і безболісно пройшла саме Австрія [11, 25–38]. Слід відзначити вагомий внесок Альберта Гофера у теорію і практику викладання релігії, завдяки його активній науковій діяльності у сфері релігійної педагогіки. Як директор релігійно-педагогічної академії міста Грац (1966–1977), він сприяв друкуванню підручників та навчальних посібників з релігії, займався професійною підготовкою педагогічних кадрів, відкривав при академії курси підвищення кваліфікації вчителів релігії для австрійських середніх шкіл.

Керигматично спрямована концепція катехізації А. Гофера знаходить чітке відображення в понятті катехізації в апостольському листі-зверненні Папи Йоана Павла II «*Catechesi tradendae*», в якому зокрема написано: «Якщо постать Ісуса Христа є найістотнішим та найважливішим змістом катехізації, то катехізацією слід вважати ознайомлення кожної людини із земним життям та діяннями Ісуса Христа, розповідь про плани Господні на землі, вияв Божої любові до людей та наближення

до всього святого, духовного» [2, 24–26]. Для Гофера Ісус Христос виступає конкретним і наочним «первозданним образом» християнської віри, яка в житті, смерті і воскресінні відкриває нове ставлення людини до Бога і самого себе. У підходах А. Гофера до роботи з дітьми і молоддю на уроках релігії центральне місце посідає людина. Так, людина – Бог – людське ставлення до Христа та інші центральні біблійні постаті розглядаються не теологічно-абстрактно, а через взаємини конкретних людей. Як інакше повинні учні побачити людяність і доброту Ісуса Христа, як не через людського вчителя?

Учитель повинен діяти за моральними принципами Ісуса Христа. «Плакати з тими, хто плаче, сміятися з тими, хто сміється», – говорить апостол Павло. Справжній учитель повинен іти назустріч своїм учням з їхніми проблемами та непорозуміннями, оскільки не лише вчення церкви є «матеріалом» катехізації, але й учень як улюблене створіння Боже [7, 12–25]. Учитель релігії не лише гарантує керигматично-орієнтовану катехізацію католицької віри, але й уможливує або перешкоджає можливості ознайомлення учнів з формами віри. А. Гофер ставить високі вимоги до особи вчителя релігії. Він приділяє велику увагу його освіті та підвищенню професійної кваліфікації щокоржні три роки. Педагог це пояснює складністю та багатогранністю шкільного уроку релігії, в інтегративній концепції якого переплітаються теологічні, терапевтичні та релігійно-дидактичні основи. У 1971 році А. Гофер організує вперше «Християнсько зорієнтоване тренування поведінки вчителя». Згодом цей конспект отримав назву «гразька модель» [7, с. 17].

Керигматична концепція часто застосовувалася в різних навчальних планах та посібниках. Вона лягла в основу Католицького катехісису єпископів Німеччини від 1955 р.; була використана у базовому навчальному плані від 1967 р., у якому вперше йшлося про «катехітичне святкування». Найяскравіше керигматична концепція була втілена в релігійній книзі «Вірити – жити – діяти», виданій у 1969 р. [12, 115–119]. Важливим внеском керигматичної концепції в розвиток релігійної педагогіки було формування міцного підґрунтя для релігійного виховання в часи націоналсоціалізму та повоєнної реставрації, що було особливо важливим для церкви після подій кірхенкампфу (боротьби з церквою) у 1933–1939 рр. Подальший розвиток отримали такі тези концепції, як місіонерство вчителя релігії, виховання критичного ставлення школяра до навколишнього світу, складність визначення суб'єктів навчання та ролі церкви в релігійному вихованні, яка не може перетворитися на об'єкт пропаганди, але повинна залишатися суб'єктом навчально-виховного процесу.

Керигматичний урок релігії, або як його ще називали урок-проповідь, євангельське наставляння або релігійне наставляння, мав низку недоліків. До них слід зарахувати такі, як невизначеність взаємозв'язку навчальної діяльності та проповіді, неврахування вікових і психологічних особливостей школярів та специфіки релігії як навчального предмета. Сюди ж належали: невизначеність місця проведення уроку – в церкві чи школі, уникнення відповідальності обох інституцій – Церкви та школи – за здійснення релігійної освіти, невизначеність статусу вчителя державної школи та служителя церкви, недостатнє врахування життєвого досвіду школяра та умов шкільної практики при викладанні релігії. На керигматичному уроці увага школярів головним чином зосереджувалася на проблемі пошуку істини і відповідей на питання «У що людина повинна повірити,

щоб отримати спасіння?». Про це йшлося і в «Релігійній книзі» Піхлера «Основному катехізисі» Юнгмана, «Зеленому катехізисі» єпископств Австрії (1955).

Іншим типом уроку релігії в австрійській школі був формально-керигматичний урок, на якому вчителі намагалися методично правильно передати учням істину релігійного вчення. Карл Ранер (1904–1984), [6, 45–77] відомий католицький теолог ХХ ст. і професор догматики теологічного факультету Віденського університету (1949–1964), виступав проти дезактуалізації вічних цінностей не тільки окремих осіб, а й цілої епохи. У своїх працях «Записки теології» та «Основа віри. Введення до поняття християнства» (1976), виданих у 16 томах, він наголошує на тому, що для досягнення істинно християнської концепції потрібно розуміти, що Бог – це не тільки Творець і Гарант людського існування, а й частина внутрішньої сутності людської реальності, яку потрібно пробудити в дитячих серцях» [6, 45–77].

На зміну уроку-наставляння та уроку-проповіді в австрійську школу згодом приходять урок-тлумачення (або ж герменевтичний урок). У центрі уваги цього уроку опиняється Біблія, а не катехізис, пісенник чи молитва. На уроці-тлумаченні здійснюється послідовне наукове тлумачення Біблії, на що вказує розуміння герменевтики, як учення про розуміння та тлумачення текстів. Католицький релігійний педагог Хубертус Хальбфас писав, що на герменевтичному уроці релігії, тобто на уроці-тлумаченні, біблійні тексти співвідносяться з життєвим досвідом школяра, пояснюється розуміння біблійної традиції, тому що і в тексті, і в житті учня йдеться про одні й ті ж питання та відповіді.

Не був вільний від критики опонентів і герменевтичний урок релігії. Ця критика йшла у двох напрямках: по-перше, його критики вважали, що акцент на історико-критичній екзегезі робив шкільне заняття схожим на університетський теологічний семінар, а по-друге, розуміння тексту було вузько індивідуальним і не враховувало тенденцій розвитку суспільної ситуації, яка впливала на сприйняття учнем матеріалу, а саме: перехід від фази повоєнної розбудови до матеріального благополуччя, початок кризи авторитету, зміни в міжособистісних стосунках, поширення медіа-культури, соціальна мобільність тощо. У процесі опрацювання кожного тексту за герменевтичного підходу принципово важливими були три питання: 1) до якої епохи належить текст, 2) хто є його автором та 3) які з його думок є актуальними сьогодні?

Отже, герменевтична концепція релігійної освіти дала поштовх до врахування суспільно-політичних чинників при осмисленні та розробленні концепції релігійного виховання у школі. Водночас герменевтична концепція мала свій вагомий недолік – перевантаженість *екзегетичними* та історичними матеріалами і завданнями. Урок релігії виявився однобоко зорієнтованим на тексти минулого, причому сучасність і майбутнє розглядалися недостатньо. Поза увагою педагогів залишався життєвий досвід дитини та підлітка, методи мотивації до навчання.

Важливим здобутком герменевтичної концепції став початок педагогічного обґрунтування релігійного виховання поряд із теологічним. Позитивним моментом було створення теоретико-методологічної основи релігійного навчання, вдумливе ставлення до питань віри, досягнення на уроці релігії загальних цілей

освіти (вміння вести діалог і здатність до критичного сприйняття інформації). Розпочався незворотний процес конфронтації релігійної освіти з вимогами шкільного навчально-виховного процесу. Урок релігії не повинен був мати нижчий теоретико-методологічний та дидактичний рівень, аніж інші обов'язкові шкільні предмети.

На зміну герменевтичному уроку релігії з його тлумаченням біблійного тексту в австрійські школи прийшов терапевтичний урок релігії. На цьому уроці основний акцент робився на розвитку в дітей здатності до самопізнання, прагнення самореалізації та забезпеченні орієнтації особистості у соціальних процесах. Соціальні аспекти на цьому уроці стали головними у роботі педагога. Плюралізм і багатогранність у викладанні релігії після Другої Світової війни втілювалися в розмаїтті викладацьких концепцій та моделей. Акцент змістився з дидактичного матеріалізму, який був основним ідеологічним мотивом катехетичного уроку релігії, до дидактичного формалізму в терапевтичних уроках релігії [2, 25]. «Про людей можна говорити тільки тоді, коли згадується про Бога», – повчав Рудольф Бультман [3] (1884–1976), автор праць «Критично-екзестичний коментар до Євангелія від Йоана» (1941) та «Теологія Нового Заповіту» (1953). «Антропологічний поворот у богослов'ї», який широко обговорювався на Другому Ватиканському соборі (1962–1965), приблизно збігається з реорганізацією австрійської школи, що розпочалася у 1962 р.

Під час реформ австрійської освітньої системи кінця 60-х рр. ХХ ст. на Другому Ватиканському соборі розпочався пошук релігійно-педагогічних концепцій, які мали відповідати соціокультурним та церковним умовам сучасності. Антропологічний поворот у релігійній педагогіці остаточно відбувся в 1968 р. Провідною на той час стала ідеологема про «Педагогічне тріо» (вчитель – учень – учні), де церква, вчитель та учень почуються залежними один від одного і утворюють гомогенну єдність. Під таким кутом зору завдання учителя полягає в передаванні церковного вчення, яке зміцнює віру учня.

Висновки. Таким чином, у 1945–1975 рр. відбулися значні зміни у підходах, формах і методах реалізації релігійної освіти в австрійській середній школі. Шлях змін пролягав від уроку-проповіді, що утверджував присутність церкви в школі, до герменевтичного уроку, основною метою якого стало спонукання учня до критичного мислення і осмислення матеріалу уроку, а також терапевтичного уроку, покликаного розв'язувати актуальні проблеми в житті учня і соціуму. Отже, учень з об'єкта навчання ставав його суб'єктом, повноправним учасником релігійної освіти і виховання.

Список використаних джерел:

1. Arnold F.-X. *Dienst am Glauben : Das vordringlichste Anliegen heutiger Seelsorge / Franz Xaver Arnold.* – Freiburg : Herder, 1948. – 91 s.
2. *Apostolisches Schreiben Catechesi tradendae. Über die Katechese heute, Papst Johannes Paul II., Art. 5.*
3. Bucher A. *Religionsunterricht zwischen Lernfach und Lebenshilfe / Anton Bucher.* – [3. Aufl.] – Stuttgart : Kohlhammer, 2001. – 160 s.
4. Bultmann R. *Neues Testament und Mythologie: d. Problem d. Entmythologisierung d. neutestamentl. Verkündigung / Rudolf Bultmann.* – München : Kaiser, 1985. – 64 s.

5. Halbfas. H. *«Fundamentalkatechetik. Sprache und Erfahrung im Religionsunterricht»*. – Stuttgart : Calwer-Verl., 1968. – 384 s.
6. Höfer A. *Die Entwicklung von Kerygma und Paränese in den Seckauer Kirchweihsermones vom 12. bis 15. Jh.*, Graz. 1963. – S. 45-77.
7. Höfer A. *Die neuen Glaubensbücher, Einführung in die integrative Religionspädagogik 5.-8. Schulstufe*, Graz., 1979. – S. 12.
8. Klaushofer J. *Ganzheit und heilsame Begegnung im Religionsunterricht. Eine Auseinandersetzung mit der Gestaltkatechese von Albert Höfer*, Salzburg 1989. – S. 183.
9. Jungmann J. A. *Katechetik : Aufgabe u. Methode d. religiösen Unterweisung / Josef Andreas Jungmann*. – Freiburg : Herder, 1953. – 314 S.
10. Rahner K. *Der Religionsunterricht als Bildungsfaktor. Ja zum Religionsunterricht.*, Graz, 1978. – 235 s.
11. Scharer M. *Religionsunterricht mit Zukunft. Auf dem Weg zum hermeneutisch-kommunikativen Dienst des Religionsunterrichtes*: Salzburg, 1994. – S. 25–38.
12. *Österreichischer Rahmenlehrplan für den römisch-katholischen Religionsunterricht. 1. Bis 4. Klasse Volksschule*. Katechetischen Institut Wien., Mödling, 1969. – S. 124.